

med Haseneyn el-Adevî'nin de bulunduğu âlimlerden ders aldı. Öğrenimini tamamlamak üzere iken Kahire Dârülulûmu'na geçti ve 1909'da buradan mezun oldu. Okullarda bir süre ders verdikten sonra Feyyûm'daki öğretmen okulunda idarecilik yaptı. Bugünkü Hartum Üniversitesi'nin temelini oluşturan Gordon Memorial College'da İslâm hukuku dersleri vermek için görevlendirildi. Ardından Kahire Dârülulûmu'nda Arap dili ve İslâm hukuku hocasına getirildi. Aynı dönemde Ezher Üniversitesi Arap Dili Fakültesi'nin belâgat ve edebiyat bölümünde belâgat ilimleri hocası olarak görevlendirildi ve pek çok öğrenci yetiştirdi.

Eserleri. Merâğî'nin en önemli eseri *Tefsîrû'l-Merâğî*'dir (I-XXX, Kahire 1946, 1974; Beyrut 1984). Kur'ân-ı Kerîm'in her cüzünün müstakil bir cilt halinde tefsirinden meydana gelen eser, bazı müellifler tarafından yanlışlıkla tefsir âlimi ve Ezher şeyhi Muhammed Mustafa el-Merâğî'ye (ö. 1945) nisbet edilmektedir. Tefsirin belli başlı kaynakları arasında Taberî'nin *Câmî'u'l-beyân*'ı, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-ğayb*'ı ve Âlûsî'nin *Rûhu'l-me'â-nî*'si yer almaktadır. Ayrıca M. Reşîd Rızâ'nın derlediği *Tefsîrû'l-menâr*'dan yapılan nakillere sıkça rastlanmaktadır. *Tefsîrû'l-Merâğî*, en önemli temsilcileri Muhammed Abdüh ve Reşîd Rızâ olan içtimâî-edebî tefsir ekolüne ait bir eser kabul edilmektedir. Bununla birlikte özellikle kâinatın yaratılması vb. konulardan bahseden âyetler açıklanırken ilmî tefsir anlayışına bağlı kalınmış ve bilimsel konulara temas edilmiştir. Bu çerçevede müellif bazı mûcizevî olayları maddî sebeplerle yorumlamaya çalışmıştır. Hz. Mûsâ ve Firavun kıssasında Kızıldeniz'in yarılmasını (el-Bakara 2/50) med-cezir olayı şeklinde açıklamış, Fîl sûresinde sözü edilen taş atan kuşları ise (el-Fîl 105/3) has talık ve mikrop taşıyan sinekler şeklinde yorumlamıştır. Sade bir dille kaleme alınan ve daha çok dirâyet tefsiri niteliği taşıyan eserde rivayet yönünün de ihmal edilmediği ve âyetlerin zaman zaman Kur'an ve Sünnet, sahâbe ve tâbiîn görüşleriyle açıklandığı görülmektedir. Diğer taraftan içtimâî tefsir özelliğinin bir yansıması olarak âyetlerin işaret ettiği toplumsal sorunlara da temas edilmiştir. *Tefsîrû'l-Merâğî*'nin tamamlanmamış bir Türkçe çevirisi mevcuttur (*Tefsîrû'l-Merâğî ve Tercümesi*, trc. A. Fikri Yavuz v.dğr., I-II, İstanbul 1989). Cemaleddin Sancar eser üzerinde yüksek lisans tezi hazır-

lamış, Abdülbaki Güneş ise bir çalışmasında tefsirinden hareketle Merâğî'nin Kur'an'a bakışını ve tefsir yöntemini değerlendirmiştir (bk. bibl.).

Merâğî'nin Arap dili ve edebiyatıyla ilgili bazı eserleri de şunlardır: *Tehzîbü't-tavzîh* (I-II, Kahire 1901, 1921), *Ulûmü'l-belâğa* (Kahire 1915), *Hidâyetü't-tâlib ilâ kavâ'idil-luğati'l-'Arabiyye fi'n-naḥv ve's-şarf* (Kahire 1927), *Buḥûş ve ârâ' fi 'ulûmü'l-belâğa* (Kahire 1940), *Târîhu 'ulûmü'l-belâğa ve't-ta'rîf bi-ricâlihâ* (Kahire 1950). Müellifin ayrıca *Dürûsü'd-diyâne ve'l-aḥlâk* (Kahire 1926), *el-Vecîz fi uşûlil-fıkh* (Kahire 1937) adlı çalışmaları vardır. Merâğî, Abdülkâhir el-Cürçânî'nin *Esrârü'l-belâğa* (Kahire 1367) ve *Delâ'ilü'l-i'câz* (Kahire 1369) isimli eserlerini tahkik ederek neşretmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîr*, Kahire 1394/1974, I, 20-22; Abdullah Mustafa el-Merâğî, *el-Fethu'l-mübîn fi tabakâti'l-uşûliyyîn*, Kahire, ts., III, 202-204; Serkis, *Mu'cem*, I, 399-400; Âyide İbrâhim Nusayr, *el-Kütübü'l-'Arabiyyetü'lletî nüşiret fi Mısr beyne 'amey 1926-1940*, Kahire 1969, s. 25, 53, 211, 255, 259; a.mlf., *el-Kütübü'l-'Arabiyyetü'lletî nüşiret fi Mısr beyne 'amey 1900-1925*, Kahire 1983, s. 16, 190, 340, 348; J. G. Jansen, *The Interpretation of the Koran in Modern Egypt*, Leiden 1980, s. 13, 77; Celal Kırcı, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern İlimler*, İstanbul 1982, s. 118, 239-243; Fehd b. Abdurrahman er-Rûmî, *Menhecü'l-medreseti'l-'akliyyeti'l-hadişe fi't-tefsîr*, Beyrut 1407, I, 208-211; Cemaleddin Sancar, *Merâğî ve Tefsirindeki Metodu* (yüksek lisans tezi, 1991), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; İbrâhim b. Abdullah el-Hâzîmî, *Mevsû'atü a'lâmi'l-karni'r-râbi' 'aşer ve'l-hâmis 'aşer el-hicrî fi'l-'âlemi'l-'Arabiyyi'l-İslâmî*, Riyad 1419, II, 739; Abdülbaki Güneş, *Aklî Tefsîr Hareketi: Mutezile ve Menâr Ekolü*, Van 2003, s. 256, 264-346.

M. KÂMİL YAŞAROĞLU

MERÂĞİ, Muhammed Mustafa

(محمّد مصطفى المراغى)

Muhammed b. Mustafâ
b. Muhammed el-Merâğî
(1881-1945)

Tefsir ve fıkıh âlimi,
fikir ve mücadele adamı,
Ezher şeyhi.

7 Rebîülâhir 1298'de (9 Mart 1881) Mısır'ın Saîd bölgesindeki Circâ'ya (Girga) bağlı Merâğa köyünde doğdu. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledikten sonra ilk dinî bilgileri babasından aldı. Ardından Ezher'e girdi. Ali es-Sâlihî'den Arap edebiyatı tahsil etti ve onun edebî üslûbundan etkilendi.

Daha sonra Muhammed Abdüh'ü tanıdı, onun tefsir, tevhid ve belâgat konularındaki derslerine devam etti. Zamanla yakın dostu olan Muhammed Abdüh fikrî ve ilmî kişiliğinin gelişip olgunlaşmasında önemli rol oynadı.

1904 yılında tahsilini tamamlayan ve Ezher'den "âlimiyye" diploması alan Merâğî 1 Kasım 1904'te Sudan'ın Dongola şehrine kadı tayin edildi. 1906'da Hartum kadısı oldu. 1907'de şer'î mahkeme müfettişlerinin seçimi konusunda Sudan kâdikudâtı ile aralarında ihtilâf çıkınca görevinden ayrılıp Mısır'a döndü ve Vakıflar Bakanlığı'nda din öğretimi müfettişliğine getirildi. Ancak bu defa Sudan kâdikudâtı görevi için yapılan teklifi kabul ederek 1 Ağustos 1908'de oraya gitti (Ebû'l-Vefâ el-Merâğî, s. 117; Fehd b. Abdurrahman bu tarihi 1909 olarak vermektedir [I, 189]). Sudan'daki görevi sırasında hâkimlerin yetişip meslekî tecrübe kazanması ve adliye teşkilâtının kurulup gelişmesinde önemli hizmetler veren, İslâm hukukunun en iyi şekilde uygulanması, kadılık mesleğinin itibarlı hale gelmesi için çaba gösteren Merâğî 1919'da Mısır'a döndü ve 9 Ekim'de şer'î mahkemeler teftiş heyeti başkanı oldu. Adalet Bakanlığı'nın çeşitli kademelerinde görev yaptıktan sonra 1923'te Yüksek Şeriat Mahkemesi başkanlığına getirildi. 1924'te Meclisü kibârî'l-ulemâ'ya katılarak Ezher'e döndü. Bulunduğu makamlarda hem fakih hem de bir uygulayıcı olarak öteden beri üzerinde durduğu ıslahata yönelik ciddi çalışmalar gerçekleştirdi. Başkanlığını yaptığı bir komisyon tarafından hazırlanan ahvâl-i şahsiyye hakkındaki kanun taslağının 1920 yılında kanunlaşmasında önemli rol oynadı. Mısır mevzuatındaki boşanmaya dair hükümlerin tâdil edilip talâk yemin sayılmaması, üç talâk bir talâk kabul edilmesi, torunun dedeye mirasçı olmasına imkân tanınması gibi hususlar yine onun ıslahatçı gayretleriyle gerçekleşti.

22 Mayıs 1928'de Ezher şeyhi olan Merâğî öğretim seviyesinin yükseltilmesi için çalıştı ve ıslahatçı faaliyetlerini sürdürdü. Geri kalmış müslüman milletleri eğitmek, onlara sağlam bir tevhid şuuru aşılamak, İslâm âlimlerinin bıraktığı ilmî mirası ihya etmek, gayri müslim toplumlara huraferlerden arındırılmış olarak İslâm'ı sunmak, mezhepler arasındaki farkları asgariye indirmek gibi hususlar onun Ezher'i geliştirmek için ön plana çıkardığı faaliyet alanlarıydı. Merâğî bu çalışmaları sırasında birçok akım ve meslek mensubu, ayrıca ülke idaresine hükmeden iş-

galcilerle mücadele etmek zorunda kaldı. Çeşitli engellerle karşılaşması yüzünden 10 Ekim 1929'da Ezher şeyhliğinden istifa etti. 1935 yılında öğrenci ve öğretim elemanlarının tekrar görevine dönmesi için gösteriler düzenlemesi üzerine 27 Nisan 1935'te eski görevine getirildi ve hayatının sonuna kadar bu görevini sürdürdü. 23 Ağustos 1945'te İskenderiye'de istirahat maksadıyla bulunduğu hastahane'de vefat eden Merâgî'nin cenazesi önce evinin bulunduğu Hulvân'a götürüldü; daha sonra Kahire'ye nakledilerek Ezher Camii'nde Seyyide Nefise Kabristanı'nda toprağa verildi. Şahsiyetli, vakarlı bir ilim ve fikir adamı olan Merâgî yumuşak tabiatlı, mütevazı ve gerçeği söylemekten çekinmeyen bir kişiydi. Kral Fârûk'un, boşadığı hanımının bir başkasıyla evlenmesini engelleyecek bir fetva istemesi üzerine Merâgî ona karşı çıkmış ve isteğini kabul etmemiştir.

Mısır'ın siyasî açıdan çok kritik bir döneminde görev yapan Merâgî siyasî tartışmalara katılmış, ülkenin iç ve dış siyasetinde etkili olmuştur. Sudan başkaldılığı sırasında İngilizler'in Sudan genel valisi Sir Reginald Wingate'in, hilâfetin Kureyşliler'e ait olduğu meselesini de gündeme getirip Osmanlı hilâfetinin gayri meşrû olduğu iddiasıyla Mekke'de baş kaldıran Şerîf Hüseyin'i yeni halife olarak ilân etme planlarına karşı çıkmıştır. Merâgî, Wingate'e yazdığı mektupta halifelik hakkındaki fikirlerini açıklamıştır. Ona göre hilâfet meselesi tamamen dünyevî bir konu olup dinle ancak belli bazı bağları vardır. Hz. Peygamber, Arap kabileleri arasında bir iktidar mücadelesine yer vermek için halifenin Kureyş'ten olmasını istemiştir. Fakat daha sonraki dönemlerde ulemânın çoğu artık halifenin Kureyş'ten olması zorunluluğunun kalmadığını ifade etmiştir. Merâgî, mektubunu Osmanlı halifelerini savunmak için değil meseleye tarihî ve dinî bir açıklık ge-

tirmek için kaleme aldığını özellikle belirtmekle birlikte ortaya koyduğu gerekçeler Osmanlı hilâfetinin dinî açıdan meşruiyetini güçlendirmiştir. Bu arada müslümanların Osmanlı olmayan bir kişiyi de halife olarak seçebileceklerini söylemiş, ancak bunun zorluğuna dikkat çekmiştir (Merâgî'nin mektubu için bk. Kedouri, s. 208-212; bu konuda ayrıca bk. Enver el-Cündî, *el-İlmâm el-Merâgî*, s. 112 vd.).

Merâgî, hilâfetin Türkiye'de ilgasından sonra ortaya çıkan durumu müzakere etmek için 25 Mart 1924'te bir araya gelen Mısır ulemâsı arasında yer almış, toplantı sonunda kaleme alınan karar metninde hilâfet makamının artık boş olduğu, dolayısıyla müslümanların Osmanlı halifesine itaat zorunluluğu bulunmadığı ifade edilerek yeni bir halifenin belirlenmesi için bütün müslümanların temsilcilerinin katılacağı bir toplantı düzenlenmesi çağrısında bulunulmuştur (Kedouri, s. 183; Görgün, s. 23). Kral Fuâd'ın 1936'da vefatından sonra tahta geçen oğlu Fârûk'un hocası ve en yakınındaki kişilerden biri olarak onun halifelîği üstlenebileceğini düşünen Merâgî'nin bu yönde teşebbüsleri olmuşsa da bunlardan bir sonuç çıkmamıştır (Kedouri, s. 203 vd.). Merâgî, iki ülke arasında 1936'da yapılan ittifak antlaşmasına dayanarak Mısır'ı İngiltere'nin yanında II. Dünya Savaşı'na sokmak isteyen İngilizler'e karşı da mücadele etmiştir.

Eserleri. Merâgî hacimli çalışmalar yapmaya fırsat bulamamışsa da pek çok makalesi ve eseri mevcut olup bazıları şunlardır: 1. *Bahş fi tercemeti'l-Şur'ânî'l-Kerîm ve aḥkâmihâ* (Kahire 1355/1936; Beyrut 1401/1981). 2. *ez-Zemâletü'l-in-sâniyye*. Londra'da dinlerle ilgili bir konferansa sunulmak üzere kaleme alınmıştır (Kahire 1936). 3. *el-Vaḥdetü'l-İslâmiyye ve'l-vaḥde ve's-siyâde ve nûrû'l-İslâm* (Kahire 1355). 4. *ed-Dürûsü'd-dîniyye* (Kahire 1938-1940). Merâgî'nin ramazan aylarında Kahire ve İskenderiye camilerinde verdiği vaazlardan oluşan eserin bir önceki eser gibi bazı sûrelerin tefsirini ihtiva ettiği ve Kral Fârûk'un bu vaazları dinlediği zikredilmiştir. 5. *Tefsîrû sûreti'l-Hucurât* (Kahire 1940). 6. *Tefsîru sûretey Lokmân ve'l-Âşr* (Kahire 1943). 7. *Buhûş fi't-teşrî'i'l-İslâmî ve esânîdi kânûnî'z-zevâc ve't-ḥalâk* (Kahire 1346). 8. *el-Fethu'l-mübîn fi ta-bakâti'l-uşûliyyîn* (Kahire 1950). 9. *ez-Zevâc ve't-ḥalâk fi cemî'i'l-edyan* (Kahire 1966). 10. *Hadîşü ramazân*. Furkân, Lokmân, Hucurât, Hadîd ve Asr sûreleri-

nin tefsiridir (Kahire 1982). 11. *Kitâbü'l-Evliyâ' ve'l-maḥcûrîn*. Yazma nüshasının Ezher Kütüphanesi'nde bulunduğu belirtilmektedir (Ali Abdülazîm, II, 42).

BİBLİYOGRAFYA :

Enver el-Cündî, *el-İlmâm el-Merâgî*, Kahire 1952; a.mlf., *Terâcimü'l-a'lâmî'l-mu'âşırîn fi'l-âlemi'l-İslâmî*, Kahire 1970, s. 421-433; M. Abdülmün'im Hafâcî, *el-Ezher fi elfi 'âm*, Kahire 1374, I, 264-279; Ebû'l-Vefâ el-Merâgî, *eş-Şeyḥ el-Merâgî bi-aḥkâmî'l-küttâb*, Kahire 1376/1957; M. Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, Kahire 1381/1962, III, 256-275; Abdülmüteâl es-Saidî, *el-Müceddidün fi'l-İslâm*, Kahire, ts. (Mektebetü'l-âdâb), s. 545-549; Ahmed M. Mansûr v.dğr., *Delilü'l-matbû'âtü'l-Mısriyye*, Kahire 1975, s. 24, 41; M. Lings – Y. H. Safedi, *Third Supplementary Catalogue of Arabic Printed Books in the British Library 1958-1969*, London 1977, II, 120; Ali Abdülazîm, *Meş-yeḥatü'l-Ezher münzûl inşâ'hâ ḥatte'l-ân*, Kahire 1399/1979, II, 11-43; Âyide İbrâhim Nusayr, *el-Kütübü'l-'Arabîyyetü'lletî nüşiiret fi Mısır beyne 'amey 1926-1940*, Kahire 1980, s. 16, 17, 23, 74; *Delilü'l-kitâbi'l-Mısri*, Kahire 1983, s. 99; E. Kedouri, *The Chatham House Version and Other Middle Eastern Studies*, London 1984, s. 183, 203-204, 208-212; M. Mehdî Allâm, *el-Mecma'îyyün fi ḥamsîne 'âmen*, Kahire 1406/1986, s. 322; Fehd b. Abdurrahman er-Rûmî, *Menhecû'l-medresetü'l-'akliyyetü'l-ḥadişe fi't-tefsîr*, Beyrut 1407, I, 188-193; Lem'el-Mutîl, *Mevsû'atü ḥaḡe'r-racûl min Mısır*, Kahire 1417/1997, s. 526-532; Hilâl Görgün, *Die politische Rolle der Azhar in der Sada-Âra*, İstanbul 1998, s. 23, 25-27; M. Kürd Ali, "el-'Allâme el-Merâgî şeyḥu'l-Ezher", *MMIAdm.*, XXI/7-8 (1946), s. 289-305.

ALİ CUM'Â

MERÂHU'L-ERVÂH

(مراج الأرواح)

Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'un
(ö. VIII. [XIV.] yüzyılın başları)
Arapça sarf kitabı.

Müellifin hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır (krş. Süyûtî, I, 347; Brockelmann, *GAL*, II, 21; Ziriklî, I, 175). Sadece *el-Merâḥ* adıyla da bilinen eser, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan ve "sarf cümlesi" diye tanınan, *Emsile*, *Binâ*, *Maksûd* ve (*Tasrîf-i*) *İzzî*'yi de içine alan risâleler grubunun son halkasını oluşturur.

Girişte sarf ilminin önemine temas eden müellif kitabını yedi bölüme (bab) ayırmıştır. Birinci bölümde masdar ve masdar kalıpları, üçlü kök fiilin (sülâsî mücerred) altı kalıbı ve bunların bazı Arap kabileleri tarafından farklı kullanılışı, üçlü kök fiilden türeyen (mezîd) on iki fiil kalıbı, dörtlü kök fiille (rubâî mücerred) ondan türeyen (rubâî mezîd) ve ona dahil edi-

Muhammed
Mustafa
el-Merâgî